

MÁRKUS BEÁTA**Egy „magyar tragédia” genezise
– „Gulág”, Gupvi, „malenkij robot”**<https://doi.org/10.56944/multunk.2026.1.5>

„Két diktatúrát zártunk össze e ház falai között. Más töről fakadnak ugyan, de láthatjuk, jól megférnek egymás mellett. Ez nem a véletlen műve. Nincs rá szükségünk, hogy kibújjunk a saját felelősségünk alól, de a gyermekeinknek tudniuk kell, hogy mindkét diktatúra olyan rendszer volt, amely idegen hadseregek támogatása nélkül hazánkban a hatalmat sem elnyerni, sem megtartani nem lett volna képes.”¹

Orbán Viktor 2002-ben, a Terror Háza Múzeum megnyitáskor elmondott beszéde az arról készült felvételek alapján viharos sikert aratott az összegyűlt több ezres tömeg körében. Az ott megosztott gondolatok azonban a pár perces ováción felül a magyar társadalom sokkal szélesebb rétegeire gyakoroltak maradandó hatást, és egyben a magyar nemzeti emlékezetpolitika egy olyan origójának tekinthetők, amely napjainkig meghatározza a határokon belül és kívül élő magyarok viszonyulását a 20. század letragikusabb emlékű időszakához. A két 20. századi diktatúra egymás mellé állítása úgy a beszédben, mint a múzeum állandó kiállításában ugyan országon belül és nemzetközileg is kritikákra adott okot, a „kettős mérce” gondolata (azaz a nemzetiszocializmus bűneinek markánsabb elítélése, mint kommunista diktatúráé) azonban napjainkig tovább él, sőt bizonyos em-

¹ KÖRMENDY Zsuzsanna (szerk.): *A történelem fűtőcáján. Orbán Viktor miniszterelnök beszédei és beszédrészletei. Magyarország 1998–2002.* Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2003. 102.

lékezetpolitikai mozzanatok arra engednek következtetni, hogy ekkor a magyar politikai és közgondolkodásban implicit döntés született arról is, melyik megszállás és következményei tekinthetők a magyar nemzet tényleges 20. századi őskatasztrófájának, noha ennek interpretációs keretei (például hogy szovjet vagy orosz megszállásról beszélnek-e) napjainkig formálódnak.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a Magyarország szovjet megszállásáról és annak következményeiről szóló emlékezetpolitikai lépéseket áttekintsem az államszocializmus időszakától napjainkig, a fókuszban azonban az 1998 és 2018 közötti időszakra helyezve, amely a téma szempontjából különösen mozgalmasnak tekinthető. Ebben az időszakban megkísérlek tendenciákat, töréseket és kontinuitásokat, valamint politikai motivációkat és múltértelmezési kísérleteket megragadni, illetve azokat a társadalmi-politikai kontextusukban értelmezni. A tematikus fókuszban ezen belül az 1944–1945-től szovjetunióbeli kényszermunkára hurcoltakról szóló emlékezeti aktusokra helyezem, amelyek az elmúlt évtizedekben látványos ívet írtak le, így különösen alkalmasak lehetnek annak feltérképezésére, miként jelennek meg bizonyos tudományos kutatási eredmények a közéleti és politikai diskurzusban.

A Szovjetunióba hurcolások és a tabusított emlékezet időszaka

A második világháború utolsó éve, majd az azt követő időszak vitathatatlanul a 20. századi magyar történelem legtragikusabb emlékű, legtöbb áldozatot követelő korszaka volt. Míg 1944 nyarán a magyar társadalom többsége számára a háború szörnyűségei legfeljebb közvetett formában, hírekből és rémhírekből voltak ismertek,² az elkövetkező néhány hónap alatt légitámadások, a német, majd szovjet megszállás, a zsidóság üldözése és deportálása, a frontátvonulás eseményei mindennapi

² A magyar társadalom 1944-es állapotába szemléletes betekintéseket nyújt: ABLONCZY Balázs: *Az utolsó nyár. Magyarország, 1944*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2024.

kegyetlen realitássá váltak, amelyek kapcsán még a tényleges halálos áldozatok számára nézve is csak becsült adatok állnak rendelkezésre.³ A háború vesztes befejezése, az ország megszállt státusza, a trianoni határok visszaállása, az 1944–1945-ben megkezdődő (kényszer)migrációs folyamatok, a Moszkvából dik-tált politikai változások és ezek erőszakos érvényre juttatása az országban fokozták a hosszú távú társadalmi traumákat, amelyek kibeszélhetősége, mint kollektív gyászmunka, évekre, sőt évtizedekre ellehetetlenült.

A háború utáni Magyarország egyik legnyomasztóbb társadalmi és gazdasági problémáját a még évekig megoldatlan fogolykérdés jelentette. A távollévők legnagyobb csoportját a katonai hadifoglyok jelentették,⁴ rajtuk kívül azonban 1944–1945-ben és az azt követő években is tömegesen kerültek civil magyar állampolgárok szovjet fogságba, amely esetükben is többéves kényszer-munkát jelentett szovjetunióbeli Gulag-⁵ vagy Gupvi⁶-lágerekben olyan rendkívül nehéz körülmények közt, hogy az érintettek jelentős hányada életét vesztette azok következtében. A háború utolsó szakaszában a tömeges elhurcolások egyrészt stratégiai okból történtek, és a hátorszáiban maradt férfi lakosságot érintették,⁷ másrészt az érkező Vörös Hadsereg az 1944. december 16-án kiadott 7161-es számú Állami Védelmi Tanács határozat értelmében mintegy 30 000 főt szállított el Magyarországról azok német származása okán ügynevezett jóvátételi munkára.⁸ A háború utáni években az elhurcolások tovább folytatódtak, ekkor

³ Lásd erről és a létszám adatokkal kapcsolatos nehézségekről: STARK Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége*. MTA BTK TTI, Budapest, 1989.

⁴ STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006; VARGA Éva Mária: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956). Az oroszországi levéltári források tükrében*. Russica Pannonicana, Budapest, 2010.

⁵ Glavnoje Upravlenyje Lagerej, azaz Javitómunka-táborok Főigazgatósága.

⁶ Glavnoje Upravlenyje po djelam Vojennoplennih i Internyirovannih, azaz Hadifogoly és Internáltügyi Főigazgatóság.

⁷ Lásd erről: BOGNÁR Zalán: Egy csata utófelele. Budapest ostromának (hadi) fogoly-vesztése(i). *Studia Caroliensia*, 2000/1. 79–81.

⁸ Lásd erről: MÁRKUS Beáta: „Csak egy csepp német vér”. *A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról 1944/1945*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2020.

már jellemzően peres eljárásokat követően, amelyek történhettek politikai okból, bizonyos társadalmi csoportokhoz való tartozás okán (katonatisztek, egyházi személyek, leventék), vagy bizonyos tevékenységek megtorlásaként (például fegyver- vagy rádiórejtegetés). A különböző időpontokban és okokból a Szovjetunióba hurcoltak létszámára nézve napjainkig is csak becslések állnak rendelkezésre, amelyek között meglehetősen nagy eltérések figyelhetők meg.⁹

A fogság és az elhurcolások problémáját mélyítette, hogy az országban megszilárduló államszocialista rendszer keretei között a társadalmi trauma nyilvános tematizálása, feldolgozása ellehetetlenült. A második világháború eseményeiről, veszteségeiről, tettesekről és áldozatokról alkotott képet a moszkvai elvárásoknak kellett megfeleltetni, annak sarokpontjaivá a hős Vörös Hadsereg általi felszabadítás és a fasiszta rendszer megdöntése váltak, amelyek tömegfelvonulásokban, felülről elrendelt ünnepnapokban, országszerte már 1945-ben felavatott szovjet hősi emlékművekben és egy olyan történeti narratívában öltöttek testet, amelyek ignorálták a társadalom valós tapasztalatait 1944 és 1945 eseményeiről, vagy éppen gyökeresen szemben álltak azokkal, ezzel is növelve a társadalmi frusztrációt. A háborús veszteségek becsült mértékének ismeretében kijelenthető, hogy aligha volt olyan család az országban, amely valamilyen módon ne lett volna érintett a kollektív gyászban. Azonban az első világháborúval ellentétben, amelynek során törvényileg rendelkezett az ország vezetése arról, hogy a harcokban elesettekről hősökként köteles megemlékezni minden egyes település,¹⁰ a második világháború esetén erre egyáltalán nem volt lehetőség, függetlenül attól, hogy az áldozatok katonaként, civilként vagy éppen a fogság következtében veszítették életüket.

⁹ BOGNÁR Zalán: 960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi)fogoly? In: BOGNÁR Zalán–MUSKOVICS Andrea Anna (szerk.): *Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2017. 66–98.

¹⁰ Lásd 1917. évi VIII. törvénycikk a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megőrkítéséről <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91700008.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> (Letöltve: 2025. 07. 18.)

A megemlékezés különösen olyankor lehetetlenült el, ha a haláleseteket a Vörös Hadsereg által elkövetett valamilyen atrocitás – erőszakos cselekedetek a megszállás korai szakaszában, elhurcolás – okozta. Az ilyen eseményekről való megemlékezések teljes mértékben társadalmi tabuvá váltak, sőt, egyes településeken a lakosságnak azt is tolerálnia kellett, hogy a szovjet emlékművekre olyan katonák neve is felkerült felszabadító hőskölként, akik a civil lakossággal – különösen a nőekkel – szemben elkövetett erőszakoskodás során veszítették életüket.

A teljes társadalmat a saját traumatikus tapasztalataik ellenére sem érték el az ilyen eseményekkel kapcsolatos kutatások, publikációs kísérletek. Ilyenek pedig a hrucsovi desztalinizációs hullámok eredményeképpen a nemzetközi nyilvánosságban megjelentek,¹¹ különös tekintettel Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin irodalmi tevékenysége és az arról szóló szovjet viták és munkáinak nyugati recepciója kapcsán (többek között Lukács György 1970-es években megjelent *Solschenizyn: Soziologische Essays* című írása nyomán). Emellett a magyar irodalmi nyilvánosságban is időről időre felbukkantak utalások vagy konkrét kiadványok a témában, így Lengyel József 1960-as években megjelent alkotásai, amelyek a saját fogságának tapasztalatait dolgozták fel. Ugyanakkor ezek a művek a magyar társadalom szűkebb rétegét érték csak el, a valódi áttörést a politikai rendszer az 1990-es évek kezdetéig nem tette lehetővé.

Bár lokális szinten minden tiltás ellenére is előfordult, hogy kisebb közösségek valamiféle megemlékezési rítusokat, esetleg materiális emlékjeleket is kialakítottak a háború és a fogság áldozatainak,¹² országos viszonylatban nem beszélhetünk a második világháború és következményei miatt életüket veszettekkel kapcsolatban sem nyilvános emlékezetkultúráról, megemlékezé-

¹¹ TAKÁCS Róbert: A sztálini modell átalakítása a magyar tömegkommunikációban. *Múltunk*, 2013/3. 92.

¹² Erre példa a gyulai Szent József-templom belsejében már 1952-ben elhelyezett emléktábla, amelyre a helyiek a városból elhurcolt és a szovjet fogságban elhunyt szeretteiknek állítottak emléket.

sekről, emlékműállításokról, különösen nem az események teljes körű feldolgozásáról.¹³

„Rendszerváltozások” és emlékezetpolitika

Az 1980-as években megindult, majd az 1990-es évekre kiterjedt nemzetközi és hazai politikai átalakulás új fejezetet nyitott a múltból való gondolkodás és nyilvános diszkurzus tekintetében is. Az új magyar országgyűlés gesztusok és a gyakorlat szintjén is lépéseket tett az előző rendszer áldozatainak megkövetésére, rehabilitálására és kárpótlására,¹⁴ ennek egyik fontos mozzanata volt a Kárpótlási Hivatal (a későbbiekben Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal) létrehozása 1991-ben.

Nem született központi utasítás azonban, és a szükséges anyagi források sem álltak rendelkezésre ahhoz, hogy a múlt újraértelmezésének valamiféle országos keretet adjanak, így a megemlékezési aktusok sokkal inkább lokálisan, helyi kezdeményezők – önkormányzatok, kisebbségi önkormányzatok, civil szervezetek és magánszemélyek – révén valósultak meg, és ennek okán meglehetősen sokfélék is voltak. Ennek jellegzetes példái a korszakból a materiális emlékezetkultúra tekintetében figyelhetők meg: tipikusnak mondható az első világháborús hősi emlékművek kiegészítése a második világháború áldozatainak neveivel, ami egyszerűen és viszonylag szerény anyagi ráfordítással (akár közadakozásból) is megvalósítható volt, és több áldozati csoportot egyesíthetett. Az ilyen emlékműegyüttesek ugyanakkor számos ellentmondást hordoznak: az első világháborús monumentumok sokszor heroikus formanyelve nehezen

¹³ A cenzúra működésének egy ismert példája Karsai Elek és Somlyai Magda *Sorsforduló* című, 1970-ben megjelent kétkötetes dokumentumgyűjteménye, amelyet, mivel tartalmazott a szovjet katonák által elkövetett atrocitásokra és elhurcolásokra utaló forrásokat, a cenzúra betiltott, és a kinyomtatott példányokat zárolta, illetve megsemmisítette.

¹⁴ 1991-ben alakult meg a Kárpótlási Hivatal, 1992-ben pedig megjelent az 1992. évi XXXII. törvény az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról.

egyeztethető össze a második világháború passzív áldozati csoportjaival, ennek ellenére gyakori, hogy a települések a nevek megőrkítésekor nemcsak az elesett katonákat, hanem a civil áldozatokat – a légitámadások és a frontátvonulás áldozatait, a fogságban meghaltakat, sőt esetenként akár más események, így például a zsidóüldözés vagy az 1956-os forradalom mártírjait is – ugyanazon az emlékművön tüntették fel.¹⁵ A nevek megőrkítésekor többnyire nem álltak rendelkezésre alaposabb kutatások, amelyek alapján rekonstruálható lett volna az érintettek pontos életútja és szerepe a háború eseményeiben, különös tekintettel a katonai szolgálat közben elhunytakra, akik közt így több esetben szerepelnek német Waffen-SS-tagok, háborús bűnöket elkövető honvédek akár ugyanazon az emlékművön, amelyen az áldozataik neve is olvasható.¹⁶

Ugyanebben az időszakban, szintén alulról jövő kezdeményezésként jöttek létre országszerte olyan emlékművek, emléktáblák, emlékjelek, amelyek kifejezetten a Szovjetunióba deportált civilek szenvedésére hívták fel a figyelmet. Mivel ezek egymástól független akciók eredményei voltak, formájukban, szimbolikájukban, térbeli elhelyezésükben és megszövegezésükben is nagy különbségek mutatkoztak. Ugyanakkor az országszerte megfigyelhető emlékállítások e traumák feloldatlanságára engednek következtetni, hogy a negyvenöt éve hallgatásra kötelezett érintettek és érintett közösségek igyekeztek az első adandó lehetőse-

¹⁵ Erre lehet példa a ceglédi első világháborús emlékmű, amelyet 1991-ben kiegészítettek a második világháború ismert áldozataival, és egy táblával, amely utal rá, hogy az elesett katonák mellett a civil áldozatok egyes csoportjairól is meg kívánunk emlékezni. A tábla szövege: „Őrök emlékül mindazoknak a II. világháború harcaiban elesett magyar katonahősöknek, a fogolytáborokba hurcolt és ott elpusztított katona és polgári áldozatoknak, a terrorbombázások, a harci események, az idegen katonák által és a háborút követő négy évtizedes diktatúra által megölt békés polgári áldozatoknak, akiknek a nevét nem ismerjük.” Forrás: <https://www.kozterkep.hu/4533/i-es-ii-vilaghaboru-hoseinek-es-aldozatainak-emlekmuve#> (Letöltve: 2025. 07. 15.)

¹⁶ Ennek egy különösen nagy vitákat kiváltott példája a Budapest XII. kerületében található turulszobor esete, amelyen olyan nyilasok nevét is feltüntették, akik 1944–1945-ben részt vettek a helyi zsidóság üldözésében. Lásd erről: <https://hegyvidek.hu/aktualis/hirek/elkeszult-torteneszi> (Letöltve: 2025. 07. 14.)

get kihasználni, hogy meghurcolásuknak és már elhunyt sors-társaiknak emléket állítsanak, esetenként pedig idegen földben nyugvó társaikat szimbolikusan eltemessék.

Jó példa erre a volt politikai fogoly, Menczer Gusztáv által 1989-ben létrehozott szervezet, a Szovjetunióban volt magyar politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete (Szorakész), amely a volt kényszermunkások összefogása, érdekvédelme mellett már ekkor aktívan törekedett az események rögzítésére a nyilvános térben emléktáblák elhelyezésével olyan épületeken, amelyekben egykor hadbíróságok, fogdák működtek.¹⁷

Az ekkor keletkezett emlékművekről, emlékhelyekről máig nem áll rendelkezésre teljes körű kataszter. Az mindenesetre megállapítható, hogy a különböző indítékú szovjet elhurcolásokat elszenvedett csoportok mindegyike már ekkor megkezdte az emlékművek állítását: a német kisebbség által lakott falvakban országszerte kisebb alkotások jelentek meg ezzel a céllal, az ország keleti részén az onnan elhurcolt férfiak kaptak emlékműveket csakúgy, mint a főváros környékén, például 1998-ban Érden.¹⁸ A határon túli elhurcolt magyarokról való megemlékezések kezdetei is erre az időszakra tehetőek, ekkor fogtak hozzá Kárpátalján egy központi emlékhely kialakításához Szolyván.¹⁹ A helyszín választása alkalmas volt arra, hogy a sok települést érintő elhurcolásokon való szétszórt megemlékezések helyett az egykori gyűjtőtábor helyén emlékezzen meg a teljes magyar közösség, a közös szenvedés emlékének életben tartásával is erősítve kisebbségi identitását. A politikai okból történt elhurcolások kevésbé helyhez kötődő jellege (és a kezdeményező Rohr Magdolna lakhelye) miatt a Gulagra politikai okból elhurcoltak 1993-ban kaptak először központi emlékművet a budapesti Honvéd téren.

¹⁷ STARK Tamás: A szovjet fogság emlékezete. *Korunk*, 2024/11. 56–57.

¹⁸ Az emlékműről bővebb információ található a Köztérkép internetes adatbázisban, lásd <https://www.kozterkep.hu/6951/a-ii-vilaghaboru-aldozatainak-emlekmuve> (Letöltve: 2025. 07. 14.)

¹⁹ Az emlékparkról részletesebben lásd DUPKA György (szerk.): *A szolyvai emlékpark névlistája. A II. világháború és a sztálinizmus áldozatainak gránitlapokra vésett nevei: internált civilek, elesett, meghalt katonák és munkaszolgálatosok*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017.

Az emlékművek egy részéhez megemlékezési rítusok, évente megtartott emlékünnepek, szentmisék és egyéb programok is tartoztak, ami egyben a helyi sajátosságok megőrzését is szolgálta, mivel időpontjuk jellemzően a helyi közösségek számára valamely jelentéssel bíró napra esett (az elhurcolás időpontja, vagy egy-egy csoport hazatérése). Ebben az időszakban az ilyen rendezvények jelentőségét emelte, hogy azon az események túlélői, tanúi is nagyobb számban részt vettek, ami lehetőséget adott számukra emlékeik átadására és a történetek kibeszélésére, amit esetenként a helyi közösségek hang- és videofelvételek, interjúk, esetleg írásos kiadványok formájában rögzítettek is.

Mindezek a folyamatok párhuzamosan zajlottak a téma tudományos kutatásának megkezdődésével, amelynek az 1990-es években gazdag gyakorlata alakult ki: egyes régiókban a helyi levéltárak munkatársai tárták fel az eseménnyel kapcsolatos dokumentációt,²⁰ máshol interjúköteteket, visszaemlékezéseket jelentek meg.²¹ Ezek a munkák napjainkig mérföldköveknek tekinthetők a téma kutatásában, noha ekkor még nem álltak rendelkezésre az azóta a nemzetközi kutatás révén ismertté vált szovjet források. Az is megállapítható, hogy a kiadványok, kutatások jellemzően egymástól elszigeteltek maradtak, egybefogásuk és országos feldolgozásuk váratott magára. Így nemcsak az események országos köztudatba emelése maradt el, de a közoktatási tananyagba sem kerültek be, ennél fogva a magyar társadalom szélesebb rétegeinek múltképére ezek a kiadványok, emlékművek

²⁰ Például ERDMANN Gyula: *Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1990; FÜZES Miklós: *Modern rabszolgaság – „Malenkij robot”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboraiban*. Formatív Kiadó, Budapest, 1990.

²¹ Például: ÁRVA Erzsébet–POZSONYI József: *Deportáltak. Balmazújvárosból elhurcoltak visszaemlékezései*. Balmazújvárosi Múzeum, Balmazújváros, 1989; DOBOZI Eszter: *„Csak a napnyugtát néztük...”*. *Elhurcolt magyar nők a Donyecben*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1991; KORMOS Valéria–VÁRHELYI Pál: *Emberrablás orosz módra*. Kelenföld Kiadó–Magyar Nők Lapja Egyesület, Budapest, 1989; RÓZSA Péter: *Ha túlélted, hallgass!* Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989; SZEBENI Ilona: *Merre van a magyar Hazám?* Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1992; SZEBENI Ilona: *Haza fogunk menni. Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949*. Piremon Kiadó, Debrecen, 1993.

és megemlékezések nem gyakoroltak különösebb hatást, ahhoz az egyéni akciók mellett felülről jövő intézkedésekre lett volna szükség.

Ebben hozott változást az 1998–2002 közötti első Orbán-kormány, amely számára láthatóan fontos volt, hogy politikai törekvéseiket emlékezetpolitikai szinten is rögzítsék. A kormányra kerülő Fidesz részéről ez a törekvés a magyar társadalom többsége számára ekkor hiteles és elfogadható volt, mivel a párt vezetői a rendszerváltó fiatal generáció köréből kerültek ki, Orbán Viktor személyével pedig sokan elsősorban a Nagy Imre újratemetésén 1989-ben elmondott beszédét kapcsolták össze, amely szintén szovjet- és kommunistaellenes hangvételű volt. Az egyik első fontos emlékezetpolitikai lépés az országgyűlés 2000. június 13-án elfogadott határozata volt a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapjáról,²² amely február 25-ét (Kovács Béla kispápa politikus 1947-es letartóztatásának napját) jelölte ki a megemlékezésekre. A határozat kiemelten a középfokú oktatási intézmények számára írta elő országszerte a megemlékezéseket, ezzel gondoskodva arról, hogy a felnövő generációk történelmi tudatának részévé váljanak a kommunista rendszer bűnei.

Szintén ebbe a folyamatba illeszthető be a XX. Század Intézet 1999-es megalapítása, majd a Terror Háza Múzeum 2002. februári felavatása és átadása a budapesti Andrásy út 60. szám alatt, amely egykori nyilas székházként, majd az Államvédelmi Hatóság központjaként autentikus helyszínnek volt tekinthető a német és szovjet megszállás áldozatai számára, ennek megfelelően az állandó kiállítás és a nemzetiszocialista és kommunista diktatúra bemutatására helyezte a hangsúlyt.²³ A bevezetésben már idézett 2002. február 24-i megnyitóbeszéd is aláhúzta a két elnyomó rendszer egymás mellé állításának szükségességét és fontosságát, rátapintva ezzel a magyar társadalom széles rétegeinek arra a morális történelmi igényére, hogy az ők és felmenőik szenvedése kerüljenek feltárássra, bemutatásra és méltatásra.

²² 58/2000. (VI. 16.) OGY határozat a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapjáról.

²³ Regina FRITZ: *Nach Krieg und Judenmord. Ungarns Geschichtspolitik seit 1944*. Wallstein Verlag, Göttingen, 2012. 287–294.

A szovjet, illetve kommunista rendszer bűneinek feltárására és feldolgozására tett lépések ugyan tekinthetők az akkori kormánypárt részéről taktikus politikai lépéseknek egy széles választói réteg szimpátiájának elnyerésére, ugyanakkor az évtizedes hallgatás után a megemlékezések állami szintre emelése aligha szolgálta pusztán ezt a célt. Különösen a Terror Háza kiállításának keretében az idősorban is hazai és nemzetközi viták és kritikák keresztülvételében, ugyanakkor érdemes itt megemlíteni, hogy a történelmi „kettős mércére” való utalás egyáltalán nem tekinthető magyar sajátosságnak ezekben az években. Globális, de főként európai kontextusban ekkor vált különösen markánsná egy Európát kettéválasztó történelmi emlékezeti törésvonal.²⁴ Ennek egyik oldalán voltak azok a nyugati államok, amelyekben ekkorra már viszonylagos konszenzus uralkodott a második világháború 20. századi alapélményként való megítéléséről, a német agresszió elutasításáról, a Vörös Hadsereg győztes felszabadítóként való méltatásáról és a holokauszt mint történelmi katasztrófa szingularitásáról, amelynek megkérdőjelezése súlyos tabusértésnek, már-már a holokauszttagadással egyenértékű múltrelativizálásnak számított. Ezzel szemben a volt keleti blokk államaiban egy ettől eltérő múltkép és történelmi tapasztalat dominált, amelynek szerves eleme volt a szovjet megszállás brutalitása, a sztálini elnyomás és a szovjet légerek szörnyűségei, valamint a kommunista rendszerek elutasítása, amely ellentmondásba került a nyugati történelmi narratívával. A 2000-es évek eleji EU-bővítés során felerősödtek az erről szóló viták, Magyarország pedig egy volt azok közül az államok közül,

²⁴ Az európai emlékezetpolitikai törésre nézve lásd Heidemarie Uhl írásait: Heidemarie UHL: Schuldgedächtnis und Erinnerungsbegehren. Thesen zur europäischen Erinnerungskultur. In: Lucia SCHERZBERG (Hrsg.): „Doppelte Vergangenheitsbewältigung” und die Singularität des Holocaust. Universaar, Saarbrücken, 2012. 193–214.; Heidemarie UHL: Universalisierung versus Relativierung, Holocaust versus Gulag. Das gespaltene europäische Gedächtnis zu Beginn des 21. Jahrhunderts. In: Ljiljana RADONIĆ–Heidemarie UHL (Hrsg.): *Gedächtnis im 21. Jahrhundert. Zur Neuverhandlung eines kulturwissenschaftlichen Leitbegriffs*. Transcript, Bielefeld, 2016. 81–108. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783839432365-004>

amely a szovjet megszállás és rendszer áldozatainak őszintébb és átfogóbb elismerését követelte.²⁵

A 2000-es évek további választásai ugyanakkor a Fideszt ellenzéki pozícióba szorították éppen azzal a Magyar Szocialista Párttal szemben, amely politikai irányultsága és személyi kontinuitásai miatt az 1990 előtti állampárt utódjának volt tekinthető. Ha a megkezdett központi emlékezetpolitikai lépések folytatása tervben is volt, azok a politikai váltás miatt elmaradtak. A kommunizmus áldozataira, illetve a Szovjetunióba deportáltakra való megemlékezés visszaszorult a lokális és egyéni szintre, ahol az 1990-es évek tendenciáinak folytatása figyelhető meg: továbbra is készültek újabb és újabb emlékművek országszerte, újabb kutatási eredmények jelentek meg a szovjet lágerrendszerek, az elhurcolások és a hadifogság történetéről, ugyanakkor ezek továbbra is egy-egy szűkebb szakmai vagy társadalmi csoportot értek el csupán, nem beszélhetünk országos mértékű emlékezetpolitikai megmozdulásokról. Ennek emblemikus példája a 2009-ben Miskolcon civil kezdeményezésként megalakított Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, amely a lokális működésen túllépve majd a továbbiakban tárgyalt időszakban vált országos, sőt határon túli kutatókat is tömörítő szervezetté, akkor már a tágabb kutatási témához igazodva Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága (GKNT) néven.

A „magyar tragédia”

A Fidesz 2010-es választási győzelme a Magyar Köztársaság eddigi leghosszabb politikai kontinuitását hozta el, amelyben a korábbiaknál tudatosabban és markánsabban kezdte meg a regnáló politikai hatalom a történeti narratíva formálását és saját szolgálatába állítását. Ennek a folyamatnak az eszköztára meglehetősen széles volt, legyen szó a 2012-es Nemzeti

²⁵ Aleida ASSMANN: Versengő áldozatok. In: BALOGH László Levente–TAKÁCS Miklós–VALASTYÁN Tamás (szerk.): *Áldozat-narratívák*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2018. 283.

Alaptanterv meghirdetéséről,²⁶ új történetkutató intézetek központi létrehozásáról,²⁷ vagy éppen új emléknapok meghirdetéséről. Csak 2012-ben három 1945 és 1990 között meghurcolt áldozati csoport kapott országos emléknapot: január 19-e a magyarországi német kisebbség elhurcolásának és elűzésének,²⁸ április 12-e a Felvidékről kitelepítettek,²⁹ november 25-e pedig a Szovjetunióba elhurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emléknapja lett.³⁰

A korábban feledésre ítélt, de legalábbis kevés figyelmet kapott csoportok kollektív szenvedésének méltatása fontos gesztus volt, amelyben azonban már egyértelműen megjelent az érintettek politikai szimpátiájának megszerzésére irányuló törekvés is, amit a legjobban a különböző megemlékezéseken elmondott emlékbeszédek mutattak. Ezek jellegzetes eleme az események kiragadása a részletes történelmi kontextusból és a sorscsapások visszavezetése az elvesztett második világháborúra, az idegen (szovjet) megszállásra és a Moszkvából irányított diktatúrára, amelynek letéteményesei és végrehajtói a hazai kommunisták voltak. Utóbbi csoport rendszeres felemlegetése ekkor már egyértelműen az ellenzékbe került baloldal mint szellemi és jogutódok diszkreditálására irányult, amit jól mutat, hogy maga Orbán Viktor még az 1956-os forradalom emléknapján 2021-ben is kiemelten utalt rájuk mint az országban továbbra is jelen lévő fenyegetésre.³¹

²⁶ Lásd 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti Alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

²⁷ Lásd 9/2019. (II. 5.) Korm. rendelet a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárról; valamint 2013. évi CCXLI. törvény a Nemzeti Emlékezet Bizottságáról. Az intézmény törvényileg rögzített feladata „a kommunista diktatúrával kapcsolatos emlékezet állami megőrzése és a kommunista diktatúra hatalmi működésének feltárása, a kommunista hatalombirtokosok előjogainak lebontása a még köztünk élő bűnösök felelősségre vonása”.

²⁸ Lásd 88/2012. (XII. 12.) OGY határozat a magyarországi németek elhurcolásának emléknapjáról.

²⁹ Lásd 86/2012. (XII. 7.) OGY határozat a Felvidékről kitelepítettek emléknapjáról.

³⁰ Lásd 41/2012. (V. 25.) OGY határozat a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapjáról.

³¹ „1956-ban Gerőék Moszkvába menekültek, 2006-ban nekünk nem volt ilyen szerencsénk. A szocialisták és a vezetőjük itt maradt a nyakunkon.” BENCsik

A történelmi megemlékezéseken használatos politikai retorika egy másik jellegzetes elemévé az aktuálpolitikai kiszólások azon része vált, amely a nyugati nagyhatalmak ostromozására irányult, amiért 1945-ben (és 1956-ban) magára hagyták és kiszolgáltatták Magyarországot a szovjeteknek, amely üzenet az utóbbi években vált egyre erőteljesebbé.

Az emlékezetpolitikai szempontból igazán látványos események zöme a következő, 2014 és 2018 közötti kormányzati ciklusra tevődött, nem függetlenül az erre az időszakra eső kerek évfordulóktól. A nyitánynak a 2014-es év hivatalos holokauszt-emlékévvé nyilvánítását tekinthetjük,³² amelyről a kormány még 2013 nyarán határozott, és mintegy kétmilliárd forintos alapot hozott létre a méltó megemlékezés finanszírozására, amelynek több eleme az emlékév időszakán túlmenően, 2015 és 2017 között kellett megvalósuljon.³³ Sajátos módon ez az emlékév erősítette fel az igényt arra, hogy a „másik oldal”, a szovjet megszállás és a kommunizmus áldozataira is emlékév keretében emlékezzenek meg, amit a témával foglalkozó szervezetek, így az említett GKNT már hosszabb idő óta kért a kormánytól. Valószínűnek tűnik, hogy egy újabb emlékév nem szerepelt az eredetileg tervezett kormánycélok közt, mivel a megkezdődése előtt mintegy fél évvel meghirdetett holokauszt-emlékévvvel ellentétben a Szovjetunióba elhurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévét csak 2015. január 20-án hirdették meg azonnali hatállyal,³⁴ de a pontos feladatok és projektek meghatározása, szervezése csak ekkor

---

András (szerk.): *Csillagfordulás: Orbán Viktor beszédei, 2021–2022*. Artamondo Kiadó, Budapest, 2022. 17.

³² Az emlékév elemzését adja: Henriett Kovács–Ursula Mindler-Steiner: Hungary and the Distortion of Holocaust History: The Hungarian Holocaust Memorial Year 2014. *Politics in Central Europa*, 2015/2. 49–72. DOI: <https://doi.org/10.1515/pce-2015-0010>

³³ Lásd 1213/2013. (IV. 16.) Korm. határozat a magyarországi Holokauszt 70. évfordulójához kapcsolódó megemlékezések és programok megvalósításával összefüggő feladatokról; 1512/2014. (IX. 16.) Korm. határozat a magyarországi Holokauszt 70. évfordulójához kapcsolódó megemlékezések és programok megvalósításával kapcsolatos intézkedésekről, valamint egyes kormányhatározatok módosításáról.

³⁴ 1009/2015. (I. 20.) Korm. határozat a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve meghirdetéséről.

kezdődött egyáltalán meg, ami lényegében ellehetetlenítette azok egy éven belüli megvalósítását. Így az emlékévet végül 2017. februárig meghosszabbították,³⁵ a rá fordított keret pedig négymilliárd forint, tehát több mint a kétszerese volt, mint a holokauszt-emlékévé.³⁶

Az emlékévközel másfél éve mind a központi költségvetésből ráfordított támogatás volumenét tekintve, mind a végrehajtott projektek, rendezvények, megemlékezések, emlékműállítások, játék- és dokumentumfilm-készítések stb. számát figyelembe véve az eddigi egyik legnagyobb szabású állami emlékezetpolitikai akció volt az ország történetében. Így például a 2017-ben készült és végül 2018-ban bemutatott *Örök tél* című játékfilm, amely a magyar társadalom széles rétegein túl nemzetközi berkekben is visszhangra talált (2019-ben a főszerepet játszó Gera Marina Emmy-díjat kapott alakításáért).

A tanulmány kereteit szétfeszítené az emlékévkeményeinek, újdonságainak részletes bemutatása, helyette egyes mozzanatok kiemelésére teszek kísérletet, amelyek különösen markánsan mutatják azt a törekvést, hogy a méltó emlékéállítás mellett az emlékévközel egy új nemzeti narratíva megalapozását is szolgálja.

Az emlékévközel első szembeötlő sajátossága maga az elnevezése, amely a 2012-ben bevezetett emléknapi rendkívül széles áldozati kategóriáját viszi tovább. A „Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások” megnevezés felöleli a tanulmány bevezetésében felsorolt „összes elhurcolt” kategóriát: a háború következtében stratégiai okból vagy éppen etnikai hovatartozásuk miatt elszállított civileket, valamint differenciálatlanul melléjük sorolja a katonai hadifoglyokat is. A hadifoglyok ilyen módon a többi csoporttal együtt a háború áldozatai közé kerültek, ami egyrészt e csoport kollektív szenvedéseinek utólagos elismerését

³⁵ 1572/2015. (IX. 4.) Korm. határozat a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévközel meghirdetéséről szóló 1009/2015. (I. 20.) Korm. határozat módosításáról.

³⁶ 1340/2015. (V. 27.) Korm. határozat a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévközel keretében megvalósuló programokról és az annak megvalósításához szükséges források biztosításáról.

szolgálja, másrészt ebben a kontextusban a szovjet félre háritja e szenvedésért az egyedüli felelősséget, érintetlenül hagyva azt a problémát, hogy a hadifoglykérdés ab ovo a háború kirobbanására, illetve e konkrét esetben Magyarország hadba lépésére vezethető vissza a Szovjetunió ellen. A hadifoglyok háborús áldozatként való méltatása a magyar múltértelmezés egyik egyedi eleme: maga a hadifoglykérdés más államokban is történeti vizsgálódások tárgya volt,³⁷ unikum azonban az, hogy maga a fogság ténye alapján, az egyes hadifoglyok katonai előmenetelének vizsgálata nélkül a teljes csoport megemlékezések tárgyává váljon. Ezt a megközelítést valószínűleg elsősorban az érintett csoport számossága indokolja: bár pontos létszám adatok maig nem állnak rendelkezésre a szovjet lágereket megjárt magyar állampolgárságú hadifoglyokról, vélelmezhető, hogy ők teszik ki az elhurcoltak legnagyobb csoportját. Az emlékezetpolitika szempontjából pedig a minél magasabb áldozatszám hangoztatása különösen fontosnak bizonyult, mivel ez tette láthatóvá a nemzetet ért, eddig elhallgatott tragédia igazi mértékét.

Az emlékév elnevezésében további figyelemre méltó elem a politikai foglyok kiemelése, noha ez a csoport is olyan szovjet lágerekbe került, ahol igénybe vették a munkaerejüket, tehát a kényszermunkások kategória lényegében őket is lefedte volna. E differencia hangsúlyossá tétele az elnevezésben ugyanakkor az

³⁷ A német szakirodalom az érintettek magas száma miatt különösen behatóan foglalkozott a német hadifoglyok történetével, erre nézve alapműnek tekinthető: Kurt W. BÖHME–Erich MASCHKE (Hrsg.): *Zur Geschichte der Deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges*. Wissenschaftliche Kommission für deutsche Kriegsgefangenengeschichte. 15 Bände. Verlag Ernst und Werner Gieseking, Bielefeld, 1962–1974; Andreas HILGER: *Deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion 1941–1956. Kriegsgefangenenalltag, Lagerpolitik und Erinnerung*. Klartext, Essen, 2000; Rüdiger OVERMANS: *Soldaten hinter Stacheldraht. Deutsche Kriegsgefangene des Zweiten Weltkriegs*. Ullstein, Berlin, 2002. Ausztriára nézve lásd Stefan KARNER: *Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941–1956*. Oldenbourg, München, 1995. DOI: <https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205159797>. Ezen kiadványokra azonban nem jellemző, hogy a hadifoglyokat áldozati perspektívából vizsgálják, egyedüli ellenpéldaként megemlíthető a következő kiadvány: Klaus-Dieter MÜLLER–Konstantin NIKISCHKIN–Günther WAGENLEHNER (Hrsg.): *Die Tragödie der Gefangenschaft in Deutschland und der Sowjetunion 1941–1956*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 1998.

elhurcolások politikai motivációját emeli ki, mintegy figyelmeztető jelleggel az utókor számára. Az emlékév elnevezésének szintén fontos eleme a Szovjetunióba hurcolás ténye, amely élesen elválasztja ezt az áldozati csoportot a korszak más politikai, etnikai, vallási okból üldözött rétegétől – különös tekintettel a deportált zsidóságra.

Az emlékév támogatásainak felhasználására 2015. december 22-én,³⁸ majd második körben 2016. július 15-én³⁹ (tehát közel egy, majd bő másfél évvel a meghirdetése után) a kormányhatározatban létrehozott Gulág Emlékbizottság négy kategóriában pályázatokat írt ki, amelyek magukba foglalták kutatások és azok eredményeinek bemutatását, publikálását, kiállításokat, kiadványokat, oktatási anyagokat, személyes történetek felkutatását és bemutatását különböző formátumokban, illetve emlékművek, emléktáblák készítését vagy renoválását.

A tanulmány elsősorban az utóbbi, D-típusú „Emléktáblák kihelyezésének támogatása” kategóriát veszi nagyító alá, mivel az emlékművek és az avatórendezvények egy része jól dokumentált, illetve a materiális emlékezetkultúra eleve olyan terület, amely hosszú távon formál(hat)ja a társadalom kollektív történeti tudatát. A D-pályázatok kiírásban megfogalmazott „célja egységes emléktáblák elhelyezése minden olyan érintett településen, ahonnan áldozatokat hurcoltak el politikai fogolyként vagy kényszermunkára”.⁴⁰ A kiszélesített áldozati kategória miatt ugyanakkor ez meglehetősen nagy vállalásnak bizonyult, mivel a katonai hadifoglyokat is idesorolva feltételezhető, hogy az ország települései közül alig akadhatott, ahol ne lett volna legalább néhány olyan helyi lakos, aki a háború során vagy végén (szovjet) hadifogságba esett. A beérkező pályázatok elbírálása az Emlékbizottság feladata volt, az előbbieket ismeretében azonban

³⁸ Nemzeti Kulturális Támogatáskezelő – GULÁG-GUPVI emlékév civil pályázatai. Forrás: <https://emet.gov.hu/gulag-gupvi-emlekev-civil-palyazatai/> (Letöltve: 2025. 07. 15.)

³⁹ Tájékoztató pályázati felhívásokról. Forrás: <https://archiv.beszedesmult.hu/hu/palyazatok> (Letöltve: 2025. 07. 15.)

⁴⁰ „Emléktáblák kihelyezésének támogatása” pályázati kiírás. Forrás: https://archiv.beszedesmult.hu/sites/default/files/gul-16-d_kiiras.pdf (Letöltve: 2025. 07. 15.)

nem transzparens, hogy döntéseiket mire alapozva hozhatták meg. Az a tény mindenesetre, hogy a pályázat az ország egésze számára nyitva állt, erősítette a magyar társadalom kollektív tudatában a múltban közösen elszenvedett meghurcolás képét. A pályázatok benyújtására jogosult volt minden helyi és nemzeti-ségi önkormányzat, valamint a magyarországi és határon túli civil szervezet is, a szomszédos országok (magyar kisebbségeinek) bevonása pedig a nemzeti összetartozást hangsúlyozta a háború végén elszenvedett kollektív trauma felelevenítésével.

A pályázati kiírás szakított a korábbi településenkénti egyedi formai megoldásokkal, és rögzítette az emléktáblák „formai és tartalmi követelményeit”, nevezetesen „a tábla anyaga, színe, szövegezése, betűtípusa, kinézete, kötelező elemei” voltak adtak, míg opcionálisan ezek mellett külön táblán az áldozatok nevét is fel lehetett tüntetni.⁴¹ Azaz amennyiben rendelkezésre álltak helyi kutatási eredmények az elhurcolások lokális sajátosságairól, akkor az ezekről való megemlékezés lehetősége adott volt. Ez azonban nem tartozott a pályázati feltételek közé, elégséges volt a táblákon általánosságban a Szovjetunióba való elhurcolás tényét rögzíteni.

A pályázat keretében megvalósult vagy felújított emlékművek áttekintése, illetve azok közös elemzése a dokumentáció elérhetlensége miatt nem lehetséges: amennyiben a támogatásra kiválasztott alkotások el is készültek, azokról teljes körű dokumentáció nem áll rendelkezésre. Az emlékév lezárásakor ugyan több kiadvány is megjelent, amelyek betekintést nyújtanak a pályázati projektek sokszínűségébe, azonban egyik sem a teljesség igényével.⁴² Az emlékév idején létrehozott internetes portál működése az azóta eltelt években szintén leállt, jelenleg egy archív oldal tekinthető meg, amelynek frissítése 2017 nyarán abbamaradt.⁴³

⁴¹ Uo.

⁴² MAGYAR Sándor István: *Emlékezés politikai foglyokra és áldozatokra. Emléktáblák és emlékművek Magyarországon*. Nemzeti Örökség Intézete, Budapest, 2017.

⁴³ A Gulág-Gupvi Emlékbizottság archivált oldala: <https://archiv.beszedesmult.hu/hu> (Letöltve: 2025. 07. 15.)

A teljes projekt helyett ezért három olyan, az emlékévhöz köthető emlékműállításra és megemlékezésre térek ki részletesebben, amelyek elhelyezkedésük, méretük, céljuk és az avatási ceremónián részt vevők, illetve az ott elmondott beszédek miatt különösen nagy emlékezetpolitikai jelentőséggel bírnak.

Az emlékévh legmonumentálisabb alkotását 2017. február 26-án, tehát a sorozat utolsó elemeként avatták fel a Ferencvárosi pályaudvarnál, amelyet az elhurcolás központi emlékművének szántak. Az alkotói szándék egy autentikus helyszín választása volt, ami azonban az 1944–1945-ös, egymással időben és térben is országszerte párhuzamosan zajló elhurcolási folyamatok ismeretében eleve illúzió volt: olyan helyszínt gyakorlatilag nem lehetett találni az országban, amely a szovjet fogságot megjártak minden egyes csoportja számára közös jelentéstartalommal bírt volna. Ennek ellenére az emlékműnél tartott megemlékezések és a róla szóló cikkek, bemutatóanyagok szerves eleme az állítás, miszerint az emlékhely „örök mementó lesz annak a 300 ezer, bírósági ítélet nélkül elhurcolt magyarnak, akiket éppen ezen a pályaudvaron keresztül vittek el a szovjet megszállók”.⁴⁴ Az emlékhely azonban nem a vasútállomáson, hanem annak átalakított légoltalmi bunkeré(be)n kapott helyet, a „300 ezer” fős létszám pedig forrásokkal nem igazolható. A helyszínnel kapcsolatos mítoszteremtésre azonban az alkotók nagy hangsúlyt fektettek, és a közelben lévő villamosmegállót is átnevezték azzal a céllal, hogy az utazóközönséget tájékoztassák az emlékhely jelenlétéről, noha kétséges, hogy ezzel a lépéssel valóban sikerült-e a fővárosi lakosság kollektív történeti tudatára érdemi hatást gyakorolni.

Az emlékmű szobrait Párkányi Raab Péter készítette, amelyek mind monumentális méretüket, mind kompozíciójukat tekintve drámai erejűek, a vagonok és az emberalakok jól dekódolhatóan utalnak az elhurcolásokra – noha a formanyelv alapján az emlékmű lehetne a zsidóság deportálásának emlékműve is. Az objektumon elhelyezett négynyelvű tábla azonban tisztázza ezt a kérdést, illetve tartalmazza a pályázatban előírt kötelező eleme-

⁴⁴ Gigantikus gulágemlékművet avatnak fel Ferencvárosban. *Tervlap*. Forrás: <https://tervlap.hu/cikk-nezet/gigantikus-gulagemlekmuvet-avatnak-fel-ferencvarosban> (Letöltve: 2025. 07. 15.)

ket és logókat, illetve sajátos módon az emlékév hivatalos elnevezése helyett azt rögzíti, hogy az a „GULÁG-GUPVI emlékévben” készült. Az emlékmű impozáns külső elemei mellett a bunker belsejében a Magyar Nemzeti Múzeum kiállítást rendezett be az elhurcolásokról, így az emlékhely érdemi tájékoztatást is nyújthat az érdeklődők számára.

Az emlékmű folyamatos jelenléte mellett az ott tartott megemlékezések, különösen az emlékbeszédek fontos elemei a magyar társadalom múltképe alakításának. Az emlékhelyen ezekre a rendezvényekre jellemzően a február 25-i, illetve november 25-i emléknapokon kerül sor magas rangú politikusok, közéleti személyiségek jelenlétében. Az objektum 2017-es átadásán például beszédet mondott Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere és Szalay-Bobrovniczky Alexandra főpolgármester-helyettes, mindketten a kormánypárt képviselőiként. Balog beszédében visszakanyarodott a Terror Háza előtti nyitóbeszéd fő gondolatához, a kettős mérce problémájához: „Európai egység, valóságos párbeszéd akkor lesz, ha Nyugat-Európa képes és hajlandó lesz a kommunizmus bűneit a nácizmus bűneivel együtt Európa szegényének tekinteni.”⁴⁵

Szellemiségében hasonló, ám politikai tartalmát tekintve didaktikusabb beszéd hangzott el a fővárosban a 2018. november 25-én tartott emléknapi rendezvényen, amelyet ekkor Rétvári Bence, az Emberi Erőforrások Minisztériumának parlamenti államtitkára tartott az V. kerületi Honvéd téri emlékműnél. Megemlékező gondolataiban már egyértelműen keveredtek a múlttal és jelennel kapcsolatos megállapítások, amikor az áldozatok szenvedéséért a „szovjet barbarizmus” mellett a „nyugati világot közönyét” tette felelőssé. Mint mondta:

Nyugaton minden bizonnyal tisztában voltak azzal, mi történt 800 ezer magyarral és sok millió más közép-európaival, a fejleményeket mégis eltűrték, nem léptek fel kellő hatékonysággal [...] Egész Európában egyenlő méltósággal emlékeznek a holokauszt áldozataira, nagyon helyesen. Ugyanakkor Nyugat-Eu-

⁴⁵ Felavatták a Málenkij Robot Emlékhelyet Budapesten. *PestBuda*. Forrás: https://pestbuda.hu/cikk/20170226_felavattak_a_malenkij_robot_emlekhelyet_budapesten (Letöltve: 2025. 07. 15.)

rópának mintha nem fájna a Gulágra elhurcolt 800 ezer és a 200 ezer halálra éheztetett, dolgoztatott magyar, a rájuk való emlékezés mintha nem lenne ugyanolyan fontos. [...] Európa akkor fog egyesülni, ha a nyugati tagállamoknak ugyanúgy fáj majd a kommunista diktatúra számtalan áldozata.⁴⁶

Beszédét az emlékév eredményeinek méltatásával, majd azzal a gondolattal zárta, miszerint „Magyarország számára a tartós kibontakozás egyik legfontosabb kulcsa, hogy tartsa távol magát a birodalmaktól. Másrészt, csak az lehet igazi demokrata, aki antikommunista.”⁴⁷ E zárógondolatban ötvöződik a Szovjetunióba hurcolások történeti tanulsága, egyben aktuális kül- és belpolitikai figyelmeztetésnek is tekinthető, amennyiben a „birodalmakat” az ekkoriban már erősen Brüsszel-ellenes politikai kommunikációval összefüggésben a nyugati világra, főként az Európai Unióra vonatkoztatjuk, míg az antikommunizmus változatlanul a magyar baloldali ellenzék örök érvényű diszkreditálásának szükségességét támasztja alá.

E 2018-as beszéd helyszíne szintén emblematikus, noha nem kapcsolódik a 2015–2017-es emlékévhez. A Honvéd téri *Emberkereszt* nevű emlékművet 1993-ban állította a Rohr Magdolna Gulag-túlélő által létrehozott Gulágokon Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány.⁴⁸ A „Szovjet kényszer-munkatáborokban elpusztult honfitársaink emlékére” feliratú objektum szintén rendszeres helyszíne a Szovjetunióba hurcoltakkal kapcsolatos megemlékezéseknek. Belvárosi elhelyezkedése miatt különösen alkalmas lehetett volna az összes elhurcolt központi emlékművének, sajátos módon azonban a központi emlékmű felállítása iránti törekvések éppen oda vezettek, hogy Budapesten jelenleg a Szovjetunióba hurcolásoknak több nagy-szabású emlékhelye van annak világos definiálása nélkül, me-

⁴⁶ Minden tizenkettedik magyart érintett a Gulágra hurcolás. Forrás: <https://2015-2019.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/parlament-i-allamtitkarsag/hirek/minden-tizenkettedik-magyart-erintett-a-gulagra-hurcolas> (Letöltve: 2026. 03. 09.)

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Lásd erről: KOVÁCS Emőke–NAGYNE PINTÉR Jolán: *Emberkereszt – A Honvéd téri Gulág emlékmű 25 éve. A Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány*, Budapest, 2018.

lyik objektum mely áldozati csoport emlékét hivatott elsősorban őrizni, illetve mikor és milyen keretek között adnak otthont a nagyobb megemlékezéseknek.

Egy ilyen további fővárosi „központi” emlékművet avattak fel 2018 nyarán Óbudán, noha mind a helyszín, mind az időpont eltért az eredeti szándékoktól. Az óbudai obeliszket ugyanis az emlékévk keretein belül tervezték felavatni, a helyszíne pedig a budapesti emlékezetpolitikai csatározások egyik legemblematikusabb helyszíne, az V. kerületi Szabadság tér lett volna.⁴⁹ Azaz az emlékmű az *Emberkereszt* közvetlen szomszédságába került volna, noha az eredeti célkitűzést tekintve aligha e két emlékmű dialógusa lett volna releváns.

A tervezett alkotás neve a „szovjet megszállás áldozatainak emlékműve” volt, és ezzel kétszeresen is „ellenemlékezeti pólust” képezhetett volna a Szabadság téren. Egyrészt új jelentéstartalommal ruházta volna fel a teret, amelynek 1945 óta központi eleme az a szovjet hősi emlékmű, amely „Dicsőség a felszabadító szovjet hősöknek” feliratával évtizedek óta megsztja a város, sőt az ország lakosságát, esetleges lebontása vagy áthelyezése azonban időről időre megghiúsul orosz tiltakozás, illetve a fenntartásáról szóló nemzetközi megállapodások miatt.⁵⁰ Erre az emlékezetpolitikai konfliktusra adhatott volna sajátos választ, ha a Vörös Hadsereg 1944–1945-ös bevonulásának emlékműve mellé egy olyan objektum kerül, amely ugyanezen bevonulás felszabadító jellegét kérdőjelezi meg annak nagyszámú áldozatára emlékeztetve. A két emlékmű egymás mellett állása azt az évtizedek óta lezáratlan vitát szimbolizálhatta volna, amely a szovjet csapatok érkezését felszabadításként, illetve megszállásként értelmezi.

A Szabadság tér 2014 óta emellett egy további emlékezetpolitikai harc állandó színterévé alakult, miután ismertté váltak a

⁴⁹ A Szabadság tér a szovjet megszállás áldozatai emlékművének legmélőbb helye? *Múlt-kor*. Forrás: <https://mult-kor.hu/a-szabadsag-ter-a-szovjet-megszallas-aldozatai-emlekmuvenek-legmeltobb-helye-20150731> (Letöltve: 2025. 07. 15.)

⁵⁰ Lásd erről Zétényi Zsolt átfogó elemzését: ZÉTÉNYI Zsolt: *Milyen emlékmű álljon a Szabadság téren?* Masszi Kiadó, Budapest, 2006.

holokauszt-emlékév során felállítani kívánt, és 2014-ben valóban realizált „A német megszállás áldozatainak emlékműve” tervei. Ez szimbolikája és mondanivalója miatt napjainkig támadások és viták kereszttüzeiben áll, többek között a kifejezetten miatta létrejött társadalmi kezdeményezés, az ellenemlékezet funkcióját ellátni kívánó „Eleven Emlékmű”-kezdeményezés által.⁵¹ A német és a szovjet megszállás áldozatainak egymás közvetlen közelében felállított emlékművei alighanem újabb konfliktusoknak adtak volna táptalajt, mivel egy ilyen konstrukció nyíltan hirdette volna a két megszállás tragédiájának párhuzamosságát és hasonlóságát. A kezdeményezés elsöre demokratikusnak tűnhet, és az áldozati csoportok egyenlőségét és megbékéltetését sugallhatja. Egyben a „kettős mérce” alkalmazásának ilyenmód való megszüntetése az emlékév csúcsteljesítménye és az előző évek emlékezetpolitikai törekvéseinek betetőzése lehetett volna, a nyugati történelemfelfogással azonban aligha lett volna összeegyeztethető a két megszállás tényleges, materiális formájú egymás mellé állítása. A formai kivitelezés szintén támadási felületet adott volna, mivel szinte biztosra vehető, hogy a befogadói oldalon létrejöttek volna olyan interpretációk, amelyek egyik vagy másik emlékmű irányába tolódnak el, azaz áldozati versengésre engedtek volna következtetni Budapest szívében.

Az emlékmű felállítása azonban nem valósult meg, mivel azt a kerületi önkormányzat technikai okokra hivatkozva nem engedélyezte.⁵² A kezdeményező Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete azonban nem állt el az emlékműállítás szándékától, így az végül új, semleges helyszínre került az óbudai Árpád fejedelem útja és Lajos utca keresztezte

⁵¹ Lásd erről: Regina FRITZ: Lebendiges Erinnern. Das Denkmal für die deutsche Besatzung in Budapest. In: *Juden in Mitteleuropa*. Institut für jüdische Geschichte Österreichs, Wien, 2025. 20–29.

⁵² CZOPF Áron: Miért nem lehet emlékműve a kommunizmus áldozatainak a Szabadság téren? *Mandiner*. Forrás: <https://mandiner.hu/hirek/2017/08/miert-nem-lehet-emlekmue-a-kommunizmus-aldozatainak-a-szabadsag-teren> (Letöltve: 2025. 07. 15.) A cikkben figyelemre méltó Menczer Erzsébet érvelése, aki pontosan a kommunizmus bünei relativizálásának megszüntetése miatt tartotta volna üdvösnek, ha az emlékmű a Szabadság térre kerül.

téren.⁵³ A közterület aligha tekinthető az esemény szempontjából autentikus helyszínnek, a Szabadság téri fiaskó megismétlését elkerülendő azonban a kezdeményezők biztosra mentek: a szervezet elnöke, Menczer Erzsébet ebben az időszakban a kerület kormánypárti parlamenti képviselője volt.

A 14 méteres obeliszk átadására az emlékévet követő évben, 2018. július 19-én került sor. Az időpontválasztás a megváltozott helyzet ellenére is tudatos volt: 1991-ben ezen a napon hagyta el Magyarországot az utolsó megszálló szovjet katona. Az avató ünnepség fényét emelte, hogy az obeliszket maga Orbán Viktor miniszterelnök leplezte le, illetve ő mondott emlékbeszédet is.⁵⁴ Az elhangzott beszéd történeti része visszatükrözi azt a jellegzetes differenciálatlanságot, amely a témát gyakran övezi, és amit az is jól mutat, hogy ezt – és sok másik – emlékművet a köznyelv a „szovjet megszállás áldozatainak emlékműve” mellett gyakran „Gulag-emlékműnek”, „malenkij robot emlékműnek” vagy a „kommunizmus áldozatai emlékművének” nevezi, mintegy szinonimaként kezelve ezeket az elnevezéseket. A miniszterelnök 2018-as beszédében szintén keverednek az elhurcolások okai, amellyel azok kaotikus jellegére utal, illetve arra, hogy 1945-től kezdődően bármely magyar állampolgárt érhetne atrocitás a megszállók és a kommunisták részéről.

A miniszterelnök megemlékező gondolataiban a múlt szörnyűségeire való emlékeztetés mellett feltűnően fokozódott az olyan tartalmak aránya, amelyek már nem elsősorban a Szovjetunió, hanem a „Nyugat” felelősségét emelték ki. Összevetve Rétvári Bence pár hónappal később elhangzott beszédével a Honvéd téren, ez a sokkal inkább aktuálpolitikai üzenet ebben az időszakban már szerves eleme volt a kormánypárti politikusok multról szóló retorikájának.

⁵³ Lásd az emlékmű internetes adatlapját: <https://www.kozterkep.hu/34245/a-szovjet-megszallas-aldozatainak-emlekmuve> (Letöltve: 2025. 07. 15.)

⁵⁴ A beszéd teljes egészében elérhető itt: https://index.indavideo.hu/video/Orban_Viktor_beszede_a_Gulag-emlekmu_avatojan_vagott (Letöltve: 2026. 03. 09.) Az elemzésben a beszédből vett idézetek a videó leiratából származnak.

Orbán beszédében újfent egymás mellé állította a két „európai korszakalkotó eszmét”, a „nemzetiszocializmust” és a „nemzetközi kommunizmust”, de melléjük sorolta a „modern imperializmust”, melyek – hangsúlyozta – mind Nyugaton jelentek meg elősőként. Ezzel szemben kiemelte, hogy Magyarország olyan állam, amely „sohasem termelt ki elnyomó ideológiákat”. Megfogalmazta a vádat, miszerint „Nyugat-Európában a baloldal még akkor is a kommunizmust ünnepelte, amikor már milliók haltak meg a vörös diktatúrák szorításában”, noha ezt a kijelentését nem kötötte konkrét időszakhoz vagy személyhez. A folytatásban elmondottakat azonban egyértelműen az aktuális helyzetre vonatkoztatta: Nyugat-Európában egyes politikusok „fejében” napjainkig állnak a kommunista vezérek szobrai, noha Európa egyesüléséhez ezek ledöntése szükséges, mivel „a kommunizmus valódi arcát Gulágnak hívják”. A beszéd sajátos retorikai fordulatokkal emelt utalásokat tartalmazott a bevándorlás megakadályozásának szükségességére, illetve arra, hogy a második világháború utáni időszak fő tanulsága, hogy az ország szuverenitása eleméntárisan fontos, az abba való külső behatásoknak a történelem során katasztrófális hatása volt. A beszéd zárásában pedig megfogalmazta a fő üzenetet, összekötve a múltat, jelent és jövőt: „Ez az emlékmű azt követeli tőlünk, hogy teremtünk egy olyan Magyarországot, ahol nem történhetnek hasonló események.”

A három és fél perces beszéd hosszabb idézését indokolja egyrészt a megemlékező mint kormányfő személye, mivel vélelmezhető, hogy az általa diktált irányvonalból vezethető le az összes többi emlékünnepeken megjelenő politikai szereplők által elmondott emlékbeszédek tartalma. Másrészt Orbán Viktor 2018. július 19-i gondolatai már élesen elváltak a korábbi irányvonalától, amikor a kommunizmus és a szovjetek bűneinek feltárása és az arra való emlékeztetés még önmagáért szóló figyelmeztetésnek volt tekinthető. A 2018-as beszéd narratívája szerint a 20. században történt szörnyűségekért a szovjet felet lényegében már nem terhelte felelősség, helyette a fő ellenségképpé a „Nyugat” vált, ahol a kommunista ideológia született, illetve a „nyugati nagyhatalmak”, amelyek újra és újra magára hagyták a gyengekező, sőt „áruló” kormányok által vezetett Magyarországot, és amelyekben

napjainkig olyan politikai vezetők ágálnak, akik nem hajlandóak szembenézni a múlttal és elismerni sem a szovjet blokk országainak múltbéli szenvedéseit, sem saját történelmi felelősségüket, sem az EU-tagországok jelenbeli jogát arra, hogy saját magukra nézve szuverén döntéseket hozzanak. Míg a miniszterelnök beszédének múltra vonatkozó elemei differenciálatlanok és történelmileg pontatlanok vagy tudatos csúsztatások voltak, az ország akkor aktuális külpolitikai helyzetéről rendkívül sokatmondóak.

Halványabbak ugyanakkor a beszédben a hazai kommunisták negyvenes és ötvenes évekbeli tevékenységére utalások. Ennek oka a belpolitikai helyzetből vezethető le: a beszéd elmondásakor a Fidesz–KDNP-kormány az újabb kétharmadot eredményező 2018-as választási győzelem eredményeinek birtokában volt, míg a kommunista utódpártként kárhoztatott MSZP már csupán az ellenzék második legerősebb pártja volt, amely ellen szükségtelen lett volna különösebb retorikai kirohanásokat tenni egy megemlékezés keretében. Szintén eltűnt a beszédből a zsidóüldözésre és a holokausztra való utalás, amely értelmezhető úgy, hogy a 2018-as évre, különösen a 2015–2017-es emlékv után már magától értetődőnek tűnt a „másik oldal” áldozataira való emlékezés, nem tűnt szükségesnek annak hangsúlyozása, hogy a szovjet megszállás és a kommunizmus áldozataira „is” kell emlékezni, mivel közel egy évtized alatt magától értetődővé vált, hogy e „magyar nemzeti tragédiáról” szükséges és fontos megemlékezéseket tartani.

Összegzés, kitekintés

Összességében megállapítható, hogy az 1944–1945-ben megkezdődött és évekig zajló Szovjetunióba elhurcolások története napjainkra a magyar társadalomban széles körben ismertté vált. Ez egy évtizedekig tartó folyamat eredménye, mivel a magyar – és általában a szovjet blokkhoz tartozó – társadalom kollektív emlékezetét nem pusztán saját tapasztalatai és társadalmi keretei, hanem az uralkodó politikai rendszer is formálta. Az 1990-es évek előtti időszakot minden kisebb lokális határátlépés ellené-

re a tabusított emlékezet időszakának tekinthetjük, amely nem tette lehetővé egyes események, áldozati csoportok történetének feltárását, feldolgozását, kibeszélését és beépülését a magyar társadalom kollektív tudatába. Az elhallgattatás azonban sok esetben nemhogy megszüntette az áldozatiság elismerésére való igényt, hanem az abból eredő frusztráció csak fokozta az egyéni elnyomottság érzését és egyben a rendszerellenességet.

Az 1990-es évek politikai változásai emlékezetpolitikai téren is új fejezetet nyitottak az ország történetében, ugyanakkor kutatási előzmények hiányában és az országsszerte zajló megemlékezések, emlékműállítások, publikációk stb. tömegei központi koordináció nélkül még évekig nem érték el azt az eredményt, hogy a Szovjetunióba hurcolások története egységes narratívába foglalva beépüljön a társadalmi gondolkodásba. Az ehhez szükséges politikai szándék először az 1998-ban hatalomra került Orbán-kormányánál jelent meg, melynek tagjai már ekkor felismerhették a téma felkarolásában rejlő politikai tőkét és lehetőséget az akkor legfőbb politikai ellenfelüket jelentő szocialista párt dehonesztálására. Bár az 1998 és 2002 között regnáló kormány tudatosan hangsúlyt fektetett a magyar társadalom kollektív traumáinak irányított feldolgozására, a 2002-es választási eredmények és a közel egy évtizednyi ellenzékiesség keretében hatékony további lépések megtételére nem volt lehetősége.

A 2010-től kezdődő időszakban ezzel ellentétben a múlt politikai szolgálatba állítása minden korábbinál nagyobb mértékben vált jellemzővé: mind a távoli múlt (20. század), mind a közelmúlt (különösen a 2006-os év) eseményei rendszeres elemei lettek a közbeszédnek és a felsőbb politikai kommunikációnak. A múlt instrumentalizálásának eszköztára kiszélesedett, magába foglalta újabb emléknapi jelöléseket, a közoktatási tananyag módosítását, intézmények létrehozását, emlékművek állítását, átnevezését, közterületek nevének módosítását stb. Mindez elsősorban arra irányult, hogy a szovjet megszállás negatív eseményeire, különösen a kommunista diktatúra időszakának jogtiprásaira, társadalmi atrocitásaira és bűneire nagyobb hangsúly kerüljön, mindez a magyar társadalomban a közbeszéd részévé váljon, és kiemelt helyre kerüljön a magyar történelmi kánonban.

Ennek méltó helye pedig – nemcsak a magyar, hanem a régióbeli jobboldali kormányok és a társadalom széles rétegei számára – a német megszállás szörnyűségeivel és a magyarországi holokauszttal azonos szint volt. Mindez a nyugati történelemszemlélet szempontjából már eleve tabusértésnek számított és élénk viták táptalajává vált, ugyanakkor a magyar politikai vezetés figyelmet fordított arra, hogy ezen az úton ne menjen túl messzire: a nemzetiszocializmus áldozatainak szenvedéseit nem vitatták (bár a magyar felelősség kérdésének elismerése látványosan elmaradt), a holokauszt áldozatai szintén emléknapot kaptak már 2001-ben, emlékévet és azzal járó támogatásokat 2014-ben. Látszólag tehát a rendszer lehetővé tette az áldozati narratívák pluralitását, és a hivatalos kommunikációban a szenvedések elismerésének egyenlőségén volt a hangsúly, nem azok egymással szembe állításán, versenyeztetésén.

A 2015-ben meghirdetett, és két évig zajló „Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve” ennek a folyamatnak a betetőzése volt, amely véglegesen rögzíteni igyekezett az 1944–1945-től történeteket a magyar társadalom kollektív emlékezetében két éven át tartó folyamatos jelenlétével a közéletben, valamint azáltal, hogy az ekkor meghirdetett rendkívül sokszínű projektek az ország egészére, sőt a határon túli magyarlakta területekre is kiterjedtek. Az áldozatnak tekintett csoportok sokféleségét már az emlékév elnevezése is mutatta, ami egyrészt az elhurcolások esetleges, önkényes jellegét húzta alá, másrészt jelentősen megnövelte potenciális létszámukat (ez egyes becslések szerint egymillió feletti volt),⁵⁵ amely így lényegesen magasabbnak bizonyult, mint az ellenpontnak tekintett német megszállásé és a holokauszté. A határon túli régiók bevonása pedig a magyar nemzeti tragédia jelleget, egy nemzet közös szenvedéstörténetét és ezáltal identitását célozta megerősíteni.

Az események bemutatásában lényegesen kevesebb hangsúlyt fektettek arra, hogy az emlékév keretében végrehajtott projektek tudományos, történeti kérdéseket tisztázzanak, és az elhurcolások tényén felül részletesebb vagy árnyaltabb ismereteket is köz-

⁵⁵ Lásd erről BOGNÁR Zalán: 960 ezer... I. m. 66–98.

vetítsenek. Ezt mutatja akár a fogalmi differenciálatlanság, akár a létszámokat illető pontatlanság, ez utóbbi tipikus példája, hogy egyazon rendezvényen különböző beszélők százezres nagyságrendben eltérő létszámokról beszélhettek. Az események tudományos igényű feltárása és tisztázása tehát láthatóan nem volt célja az emlékévnek, a befogadók számára pedig az elmondottak nyilvánvaló ellentmondásai sem csorbították az autentikusság érzését. A magyar társadalom számára a Szovjetunióba hurcolások történetének efféle tálalása jól befogadható volt, mivel kapcsolódási pontot és identifikációs lehetőséget teremtett: míg a német megszállás, a zsidóüldözés és a holokauszt története a „mások” csoportjával történt, amelyben a magyar társadalom egy része a kényelmetlen tettes pozícióba kényszerült, a Szovjetunióba hurcolás mint közös nemzeti tragédia kiváló azonosulási lehetőséget és áldozati pozíciót nyújtott, különösen azért, hogy az ismertté vált elbeszélések és az összefoglaló áldozati kategória azt sugallták, hogy az elhurcolásnak bárki áldozatul eshetett – ártatlanul.

Az áldozati narratívák az utókor számára vonzó pozíciót jelentenek, mivel nem társul velük a szembenézés, az esetleges saját felelősség beismerésének követelménye⁵⁶ – noha a második világháború és következményeinek vizsgálatakor a magyar társadalomnak ezzel kapcsolatban nyilvánvalóan komoly elmaradása van. Erre a nehézségre kínál megoldást a Szovjetunióba hurcolások történetének előtérbe állítása, mivel az egyes áldozati csoportok kapcsán morálisan elítélhető az egyéni felelősség kérdésének felvetése, így például az a kényelmetlen kérdés, hogy a szovjet hadifogságba került, ott kényszermunkára igénybe vett, és a körülményeket megszenvedő, esetleg életüket veszítő magyar állampolgárok milyen tevékenységet fejtettek ki korábban, például a keleti fronton. A fogság általi áldozattá válás gyakorlatilag kiiktatja az esetleges tettesnarratívákat, és morálisan a „rossz oldalra” sodorja azt, aki egyáltalán felveti egy ilyen vizsgálat szükségességét és ezáltal mintegy relativizálja az áldozatok szenvedését.⁵⁷ Erre mindeddig kísérlet sem történt, a Szovjetunióba hurcoltak-

⁵⁶ BALOGH László Levente: Az áldozat elbeszélései. In: BALOGH László Levente–TAKÁCS Miklós–VALASTYÁN Tamás (szerk.): I. m. 10.

⁵⁷ Uo. 12.

kal kapcsolatos emlékezetkultúrát vagy éppen az emlékévet még annak ellentmondásai ellenére is alig érte bármiféle kritika.⁵⁸

A Szovjetunióba hurcolások mint történeti téma felkarolásának legfőbb sajátossága az utóbbi években annak összeemosódása a politikai rendszerrel, illetve a történeti narrativa instrumentalizálása különböző aktuálpolitikai tartalmakkal, legyen szó egyes politikai ellenfelek dehonesztálásáról, vagy épp az Európai Unióval folytatott vitákról egyes belpolitikainak tekintett kérdéseket illetően. Úgy tűnik azonban, hogy az ebben rejlő politikai tőkét a kormány már kimerítettnek tekinti, vagy a jelenlegi kül- és belpolitikai helyzetben ebben a témában nincs már annyi potenciál, hogy megérje vele a továbbiakban is a 2015-ben kezdődő emlékévhöz hasonló mértékben foglalkozni. A 2020-as években mindebben újabb sajnálatos fejezetet nyitott az Ukrajna elleni orosz háborús agresszió és háborús konfliktus, amely a politikai kommunikáció szintjén is igényelné az Oroszországhoz és a Szovjetunióhoz fűződő történelmi kapcsolat újraértékelését, beleértve annak olyan elemeit is, mint a civilek kényszermunkára hurcolása. Ebben a keretben a szovjet fogság emlékezte – csakúgy, mint a magyar társadalom más 20. századi traumái, különösen az 1956-os forradalom – újfent érzékeny politikai-diplomáciai nyersanyaggá váltak, amelyeket egyszerűbb ismét feledésre ítélni, mint újraértelmezni.⁵⁹

E tanulmány megírására az események 80. évfordulóján került sor: úgy tűnik azonban, hogy a kormányzati szándék ezúttal nincs meg arra, hogy a „nemzeti tragédia” áldozatairól az ország

⁵⁸ A ritka kivételek jellemzően publicisztikai formában jelentek meg, például KRAUSZ Tamás: GULAG-évad – A neohorthysta emlékezetpolitikáról. *A mi időnk. Az európai baloldal portálja*. Forrás: https://www.amiidonk.hu/elemzes/krausz-tamas-gulag-evad-a-neohorthysta-emlekezetpolitikarol/#google_vignette (Letöltve: 2025. 07. 16.); STARK Tamás: „Gulág-emléknap: mindenki felelős, csak az oroszok nem”. *HVG*. Forrás: https://hvg.hu/ittthon/20191125_Gulagemleknap_mindenki_feleloscsak_az_oroszok_nem (Letöltve: 2025. 17. 15.)

⁵⁹ Az újraértelmezési kísérletek egyelőre pedig szintén kifulladásra kerültek a jelenlegi politikai kurzus történelmi csúsztatásokkal való alátámasztásában, ennek tipikus példája a Magyarországot 1944–1945-ben megszálló 2. és 3. Ukrán Frontok elnevezésének tudatos félreértelmezése, miszerint a szovjet megszálló alakulatok valójában az ukrán etnikum tagjaiból tevődtek össze.

ismét megemlékezzen. Annak ellenére sem, hogy mostanra lezártnak tekinthető az assmanni kommunikatív emlékezet időszak, az érintettek generációja szinte teljesen kihalt, így különösen az utókor feladata lenne, hogy megőrizze és továbbadja a történeteket, amelyeket az érintettek már nem tudnak elbeszélni. Erre azonban jelenleg láthatóan nincs meg a politikai igény és szándék.